

ŠPECIFIKÁ FLORENSKÉHO PERSONALIZMU (SYMBOL AKO JEDINEČNÝ VZŤAH JAZYKA A OSOBY V SLOVANSKOM MYSLENÍ)¹

Specific Features of Florenski's Personalism (The Concept of the Symbol as a Unique Relationship of Language and Personal Being in Slavic Thought)

Peter Rusnák

DOI: 10.17846/CL.2018.11.2.168-178

Abstract: RUSNÁK, Peter: *Specific Features of Florenski's Personalism (The Concept of the Symbol as a Unique Relationship of Language and Personal Being in Slavic Thought)*. Florenski's philosophy examines the notion of truth and, at the same time, the thought of a personal being and transcendence in the context of original themes of Slavic thought. The Christian concept of the person significantly enriches the noetic understanding of truth by the means of the interpersonal relationship characteristic for the context of Slavic cultures. Florenski understands truth as an existential relationship with a deeper meaning, actualized in a dialogue with a personal God. The main tendencies of the Russian personalist philosophy are the presence of verticality in relation to the horizontal relationship (relationship of one person to another) and the effort to link transcendence with factuality on the basis of which Florenski establishes his concept of a personal being. Only very intense love can overcome the contradictions in human life. There is no unity, no freedom and no truth outside love. Genuine understanding of Truth can take place only in love and it is further conceivable in love only. Basic characteristics of human being (freedom, love) cannot be categorised by means of rational thinking. Human being cannot be defined in terms of reasoning. Man can only be understood by means of intuition and by means of revelation through the symbol.

Keywords: *Russian philosophy, symbolic thinking, philosophy of language, personal being, truth, Trinitarian God, Slavic culture*

Abstrakt: RUSNÁK, Peter: *Špecifiká Florenského personalizmu (Symbol ako jedinečný vzťah jazyka a osoby v slovanskom myslení)*. Pre filozofické myslenie Pavla A. Florenského je príznačné, že pojem pravdy aktualizuje zároveň s myslením osoby a transcencie v kontexte originálnych tém slovanského myslenia. Kresťanský pojem osoby, jej vzťahovanie sa na transcenciu, významne obohacuje noetické uchopenie pravdy skrze interpersonálny vzťah ako je to typické v prostredí slovanských kultúr. Myslením transcencie sa zároveň ruská kresťanská filozofia usiluje rešpektovať a zachovávať heterogenitu, ktorá je prítomná v každej intersubjektivite. Florenského filozofia rozumie pravde na spôsob existenciálneho vzťahu, ktorý sa realizuje aj na hlbšej úrovni: v dialógu s osobným Bohom. Prítomnosť vertikality, ktorá vstupuje do horizontálneho vzťahovania sa osoby na Druhého, spolu s pokusom o spojenie transcencie s konkrétnosťou, to sú najvladnejšie zámery ruskej personalis-

¹ Štúdia je výstupom z grantovej úlohy VEGA č. 1/0715/16 *Dostojevskij a Nietzsche v kontextoch česko-slovenskej a ruskej filozofie 19. a 20. storočia* a VEGA č. 1/0231/18 *Dráma ľudskej slobody v ruskom filozofickom myslení 20. storočia*.

tickej filozofie, na ktorej pozadí formuluje P. A. Florenskij svoju koncepciu chápania osoby. Rozpornosť prítomnú v ľudskom živote je možné prekonať jedine mocou lásky. Osoba, ktorá takto zakúša svoj život prostredníctvom života Druhého, získava existenciálne poznanie, ktoré je neoddeliteľné od skutočnosti. Mimo lásky však nie je možné poznať jednotu, slobodu a ani pravdu. Autentické poznanie Pravdy sa uskutočňuje v láske a len v láske je ďalej mysliteľné. Základné atribúty osoby (sloboda, láska) sa nedajú zachytiť v racionálnych kategóriách. Ľudská osoba sa vymyká každej rozumovej definícii. Osobu môžeme postihnúť len v jednote s tajomstvom Krista, a to intuitívnym nahliadnutím a zjavením, ktoré však prístupujú k poznaniu osoby cez symbol.

Kľúčové slová: *ruská filozofia, symbolické myslenie, filozofia jazyka, osoba, pravda, Trojica, slovanská kultúra*

Filozofia dialógu spolu s myslením osoby je jednou z tém filozofických úvah tzv. strieborného veku. Samozrejme v kontexte špecifik ruského myslenia, akými sú reflexia tém sobornosti, sofie a istiny, ale aj teórie symbolu. Ako správne upozorňuje Soňa Pašteková (2012, 83), pojem strieborného veku „v západnej literárnej vede korešponduje s inými zaužívanými termínmi ako fin-de-siècle, secesia, belle époque a pod. Je akýmsi poetickejšim synonymom pre obdobie modernizmu v ruskej literatúre, časovo aj esteticky s ním v podstate splyvajúcim.“ Je to obdobie, ktoré integruje prvky moderny i avantgardy. Ak toto konštatovanie o prieniku tradičného a moderného v ruskej filozofii strieborného veku platí pre viacerých predstaviteľov ruskej religióznej renesancie, pre filozofické a teologické dielo Florenského to platí o to viac (Obolevitch 2014, 113). V našom texte sa pokúsime poukázať na špecifiká chápania významu osoby v myslení Pavla Alexandroviča Florenského, a to v kontexte rozvoja ruského avantgardného myslenia, špecificky v kontexte symbolizmu. To, čo vždy zostalo ambíciou P. A. Florenského, teda poznávať pravdu v živote a skrze ňu hľadať cestu k Bohu, môžeme pochopiť ako základný odkaz jeho filozofického diela, ktorý sa napĺňa aj vo filozofickom dialógu s vedou a aj s umením. Touto štúdiou chceme predstaviť menej známe Florenského filozofické úvahy, v ktorých sa zaoberal filozofiou jazyka a jej možnosťami pri odkrývaní špecifik porozumenia fenoménu pravdy, a to tak, ako sa mu sprístupnil v prostredí ruskej kultúry a náboženskej tradície Východného kresťanstva (Rusnák 2015, 168).

Vplyv ruského symbolizmu na Florenského chápanie jazyka a osoby

Súčasný znalec Florenského filozofickej tvorby Sergej Choružij zdôrazňuje, že „Florenskij sa, spoločne s Vjačeslavom Ivanovom a Andrejom Belým, jednoznačne zaradili do filozofického krídla ruského symbolizmu“ (Choružij 1994, 100), a preto je dôležité jeho tvorbu hodnotiť v súvislosti s dobou a na pozadí jej inšpiračných zdrojov.

Symbolická tvorba literárnej, výtvarnej a hudobnej moderny nesmerovala programovo k jasnej formulácii ideí, nešlo jej o pozitivizmus exaktného vyjadrenia postojov, ale práve naopak: kládla si za cieľ prebudiť v samotnom recipientovi artefaktu (čitateľovi alebo poslucháčovi) tvorivé možnosti porozumenia, precítania a interpretácie. Ambíciou symbolizmu bolo pomocou vizuálnej pamäte, emocionálnych obrazov, zámerne expresívne spojených slov, farieb a tónov vytvoriť možnosť objaviť ideu tak, akoby sa sama práve zrodila v nás.

V. I. Ivanov lokalizoval v literárnom a filozofickom symbolizme dve kontradiktické pozície, ktoré sa neskôr ukázali byť významným tvorivým potenciálom celého symbolizmu: jednak modernistickú ambíciu symbolického vyjadrenia skutočnosti (Ivanov hovorí o realistickom symbolizme, ktorý tenduje k realizmu intuitívne nahliadnuteľnej vyššej, transcendentnej oblasti umeleckej tvorby a ľudského poznania) a potom tendencie dekadentného chápania sveta v umení a filozofii

(subjektivistický symbolizmus, ktorý uznáva len imanenciu predmetného, empirického sveta). Napätie medzi týmito dvomi formami symbolizmu neskôr spôsobilo úpadok a zánik symbolistickej školy, hoci – podľa Ivanova – potenciál tohto typu myslenia a chápania sveta je nesmrteľným a ešte len čaká na svoju renesanciu. Ivanov v tejto súvislosti rád hovoril o večnom symbolizme, akomsi *symbolizme perennis* (Ivanov 1998, 28).

Pre realistický symbolizmus nie sú symboly len relatívne znaky ľudskej tvorby a myslenia. Symboly sa zjavujú v samotnej realite na spôsob znakov, ktoré ďalej odkazujú na podstatu označovaného. V každodennom prežívaní prirodzeného sveta je človek konfrontovaný s množstvom symbolov, ktoré mu otvárajú a sprístupňujú poznanie vyššej reality a ktorú bezprostredne robia zjavnou.

Subjektivistický symbolizmus prirovnáva Ivanov k introspektívnej krajinomalbe. Krajina nás pozýva do nej vstúpiť, pričom stopy/znaky sú len náznakmi, ktoré bude potrebné domyslieť. Itinerár má v rukách každý divák, ale obraz neponúka viac než len sám seba. Od samého počiatku symbolizmu bol vyzdvihovalý práve tento význam intenzifikácie pocitov. Skrytým zámerom symbolizmu sa stalo naznačenie a zamlčovanie ako technika zámerného atakovania recipientovej fantázie a myslenia. Formálny estetizmus v sebe niesol aj zabudnutie symbolistickej ambície o syntézu, čím predznačil neskorší úpadok symbolistického hnutia. Nekontrolovateľná, rozmarná a bujná fantázia viedla k vytváraniu prehnane subjektívnych obrazov. Tieto boli čoraz viac nepochopiteľné a čitateľsky nesmierne náročné, čím zasa kauzálnne vyvolávala reakcia publika v tvorcach pocit osamelosti, nepochopenia a v konečnom dôsledku aj nepotrebnosti umenia. Tvorivá energia symbolizmu sa čoraz častejšie sústredila len na stále nové objavovanie čoraz výnimočnejších technológií prenosu umeleckej imaginácie, zabúdajúc na samotný zmysel obraznosti. Význam transcendentnej reality unikal pozornosti tvorcov a umelecká tvorivosť sa následne stávala samoúčelnou. Experimentátori v oblasti umeleckého senzualizmu sa začali podobať „rozčarovaným iluzionistom, veľkňazom veľkého Nihil“ (Ivanov 1998, 100). Pôvodná myšlienka nazretia duchovného v emocionálnom, myšlienka vyjadrenia duchovného prostredníctvom citov sa postupne transformovala na absolútne pohrdanie objektívnou duchovnou realitou, čo viedlo k prázdnomu experimentovaniu a atmosfére pesimizmu. Zosilnenie subjektivistických tendencií v symbolizme na začiatku 20. storočia viedlo k ochudobneniu tvorivej energie umenia a filozofie, k duchovnej plytkosti a v konečnom dôsledku aj k rozkladu symbolizmu, ktorý si na začiatku od seba mnohé sľuboval, no ktorý však nedokázal plne vyčerpať svoj tvorivý potenciál (Rusnák 2016, 198).

Myšlienky realistického symbolizmu sa však stali nosnými ideami Florenského filozofie jazyka. Ten sa, v kontrapozícii k symbolistickému subjektivismu, nekontrolovanej, vyprázdňujúcej fantázie a neplodného pesimizmu, obrátil k tradícii sakrálneho umenia, k tradícii pravoslávnej estetiky, ktorá je tradíciou ruského „duchovného umenia“. Myšlienka pestovania duchovného umenia sa pre Florenského stala tak významnou a zásadnou, že dokonca považoval za potrebné a nevyhnutné napísať svojej manželke Olge zo Soloveckého tábora list (16. 9. 1935), v ktorom jej kladie na srdce potrebu praktizovať životné umenie symbolického nazerania skutočnosti ako lieku na ťaživý pocit zúfalstva v ruskej duši. Florenskij diagnostikuje chorobu svojej doby, keď v liste píše, že „slovanská duša zabúda na nutnosť symbolického prístupu k životu, čím následne podlieha márnomyseľnosti, duchovnej sklúčenosti, melanchólii a pesimizmu“ (Florenskij 1992, 420). Florenskij sa pritom odvoláva na myšlienky ruského symbolistu Andreja Belého (1880 – 1934). Belyj chápe filozofiu ako alternatívu k vede a umeniu, alternatívu, ktorá hľadá vlastný prístup k nazretiu najvyššej, transcendentnej reality, podobne ako to robí napríklad symbolické umenie. „Vývoj filozofického myslenia stavia filozofiu do pozície závislosti od poznania prostredníctvom zjavenia, od poznania symbolického. (...) Spolu so zmenou teórie poznania sa potom mení aj vzťah filozofie k umeniu. Filozofia stojí na ceste smerujúcej k poznaniu podstat, teda k poznaniu náboženskému. Náboženstvo je

takým systémom postupne poznávaných a odhaľovaných symbolov“ (Belyj 1994, 448). Andrej Belyj sa domnieva, že ak veda plánuje poznávať priestorovo-časové fenomény mimo ich spojenia s večnosťou, ak sa usiluje spájať získané poznatky do jediného a logicky konzekventného celku, potom filozofický prístup k nazeraniu fenoménov reflektuje javy v spojení s duchovnou realitou, čo je možné len cez inak diskontinuitný rad obrazov, ktoré sú spojené určitým rytmom, resp. hudbou. „Ak je symbol oknom do Večnosti, potom sa nám akýkoľvek systém symbolov nemôže javiť nepretržitým, ako je to napríklad v systémoch dogmatizmu a kriticismu, v ktorých je všetko spojené pomocou logického vzťahu. Avšak je to len rad nespojitých obrazov, ktoré sprístupňujú rôzne stránky jediného“ (Belyj 1994, 429).

Najlepšou formou symbolického poznania potom už nie je forma vedeckého traktátu či štúdie, ale skôr umeleckou invenciou organizovaný systém aforizmov. „Aforizmus umožňuje okamžite preskúmať akýkoľvek horizont, dodržiujúc pritom vzťahy medzi časťami. Aforizmus je najlepším spôsobom kontaktu autora s čitateľom za podmienky, že sa autor majstrovsky vyjadruje a čitateľ všetkému rozumie. Aforizmus predstavuje otvorené dvere na samostatnú cestu, na ktorej z jedného dobrého aforizmu môžeme vyťažiť viac perál ako z obsiahlej a komplikovanej knihy (...) Symbol je maximálne napätý aforizmus. A preto je aforizmus mostom k symbolu. (...) Symbol je ideálom aforizmu“ (Belyj 1994, 249-250).

O názorovej príbuznosti Belého symbolizmu a Florenského filozofie jazyka svedčí aj ich spoločný názor, podľa ktorého obaja upozorňujú na protikladnú binaritu slova a pojmu. Každý pojem nás, podľa Belého, orientuje na skúsenosti z minulosti. No každé živé slovo je obrátené k tvorbe budúceho. V každom živom kontakte sa vytvára niečo nové, nejaká nová skúsenosť či nový duchovný svet. Andrej Belyj to vyjadril jednoznačne: „Cieľom kontaktu je v dotyku dvoch vnútorných svetov aktivovať svet tretí. (...) K tomu je však potrebné, aby slovo vzájomného kontaktu, slovo dorozumenia nebolo len všeobecným pojmom. Každý všeobecný pojem definuje pôsobenie minulých pojmov. Avšak cieľom ľudstva je vytvárať samotné objekty poznania, cieľom každého živého kontaktu je smerovanie k budúcnosti. Preto vždy, keď sa všeobecné slová stávajú znakmi dorozumievania, navracajú kontakty ľudí k tomu, čo už bolo predtým. A naopak, živá metaforická reč, ktorej rozumieme, aktivuje v našej fantázii plameň novej tvorivosti. Nová tvorba slov je vždy začiatkom nových poznání“ (Belyj 1994, 228).

Živé slovo Belyj pripodobňuje kvitnúcemu organizmu: je vždy poetické a, podobne ako poézia, aj živé slovo sa usiluje v sebe spájať pozemské s nebeským. Prozaické slovo už stráca jedinečnú zvukovú a malebnú obraznosť poetického vyjadrenia, je však stále akoby na polceste k striktnému abstraktnému termínu, ktorým je „mŕtvy“ pojem. A. Belyj síce uznáva určitú krásu vedeckého termínu, krásu *more geometrico*, no je to krása anorganická, neživá, hoci logicky konzistentná. Belyj to vyjadruje snád až príliš naturalisticky, ale jedná sa mu o striktné vyjadrenie spomínanej binarity: „Slovo – pojem je prekrásny, no mŕtvy krištál, ktorý vznikol vďaka ukončenému procesu rozkladania sa živého slova“ (Belyj 1994, 233).

Veda, ktorá pracuje pomocou jednoznačne vymedzených pojmov nepriamo, ale predsa potiera náboženskú skúsenosť človeka a deštruuje mytologickú tvorivosť ľudstva, tvorivosť tak potrebnú k inej, estetickej či umeleckej tvorivosti. A tým vlastne prekáža aj vytváraniu nového života. „Nové slovo života je slovom poetickým. Ešte žijeme, ale žijeme len preto, lebo sa pridržujeme slov. Hra so slovami je znakom mladosti. Spod prachu úlomkov rozpadajúcej sa kultúry voláme a zariekame rečou, slovami. Vieme, že je to jediné dedičstvo, ktoré bude potrebné odovzdať deťom“ (Belyj 1994, 243).

Ako úvod do Florenského filozofie jazyka a chápania osoby v ruskom personalizme sme si zvolili možnosť odvolať sa na príbuznosť Florenského filozofie s tendenciami ruského symbolizmu. Podobne ako Belyj, aj Florenskij je presvedčený o význame jazyka pre existovanie kultúry, o význame medzigeneračného prenosu informácií a skúseností, čomu rozumie ako výzve zachovania

kultúrneho dedičstva. Florenskij si myslí, že práve v slove a skrze slovo vychádza človek „za hranice svojej obmedzenosti a spája sa s historickou vôľou kultúry, ktorá prevyšuje individuálnu vôľu jedinca. (...) Spolu so slovom, ktoré vyslovím, vstupuje do priestoru aj moja skoncentrovaná vôľa a sila mojej sústredenej pozornosti“ (Florenskij 1990, 243).

Florenskij zároveň súhlasí s A. Belým v tom, že vedecký pojem nie je schopný preniesť duchovnú energiu kultúry a individuálnu energiu jednotlivca s rovnakou intenzitou a v takej koncentrácii, ako to môže dokázať živé slovo. No Florenskij sa domnieva, že aj v exaktnom pojmosloví experimentálnej vedy musí byť prítomná, a teda aj zachovateľná prvotná energia živého slova. Úlohou filozofie je rozpoznať tento potenciál vedy a usilovať sa napomôcť obmedziť, dnes by sme povedali, „postmodernú“ radosť z expanzie nových, v našom prípade exaktných termínov.

V závere kapitoly teda môžeme konštatovať, že filozofický symbolizmus P. A. Florenského bol inšpiračne kreovaný v podmienkach rozkvetu umeleckého symbolizmu ruského kultúrneho prostredia na začiatku 20. storočia. Doplňme len, že P. A. Florenskij nebol jediným ruským filozofom, ktorý sa nechal inšpirovať myšlienkami symbolizmu, hoci je dnes zrejme, že aj úvahy iných mysliteľov a umelcov (Ivanov, Blok, Brjusov, Petrovskij, Merežkovskij, Uspenskij, Evdokimov) boli tematicky veľmi príbuzné Florenského filozofii jazyka (Rusnák 2017, 105).

Význam symbolu vo Florenského filozofii osoby

Takmer v každej Florenského filozofickej práci sa môžeme stretnúť (na rôznych úrovniach tematizácie) s problematikou symbolu. No snáď najkoncentrovanejší záujem o význam symbolu a symbolického jazyka prejavil Florenskij v druhej časti diela *Pri rozvodoch mysle* z roku 1922, ktorého prvú verziu vypracoval na spôsob prednášok pre študentov Moskovskej duchovnej akadémie už v akademickom roku 1917/1918. Myslíme si, že Florenského pokračovanie práce, ktorá pojednáva o problematike jazyka, je inšpiratívne podnes.

Florenskij v tejto práci poukazuje na význam telesnosti človeka: všetky nástroje, ktoré človek vytvoril, sú akoby pokračovaním jeho tela. Mikroskop a teleskop sú pokračovaním oka, mechanizačné stroje sú akoby predĺženými rukami, výbuch riadenej strely je akoby predĺženou a mnohonásobne zosilenou pästou na veľké vzdialenosti. Pri výrobe nástrojov sa však človek stretáva s komplikáciami, ktoré oneskorujú jeho tvorivú činnosť, čo však zároveň umožňuje zapojenie intelektu do procesu tvorby projektu či nástroja. Práca intelektu je určovaná predovšetkým pojmovovo-koncepčným myslením, čo nakoniec ľudský rozum natoľko zblízuje s technickou činnosťou, že sa stáva akoby jej organickou súčasťou. Florenskij to vyjadruje tak, že „rozum je vždy potenciálnou technikou. A technika je aktuálnym rozumom. Inými slovami: obsahom rozumu musí byť niečo, čo skrze tvorbu zároveň poskytuje nástroje tvorby alebo myslenia“ (Florenskij 1992, 132).

Pretože obsahom rozumu sú podľa Florenského pojmy a ich vzájomné vzťahy, potom môžeme zároveň konzekventne tvrdiť, že aj nástroje sú vlastne materializované pojmy, a preto môžu byť medzi zákonmi myslenia a technickými objavmi vzťahy paralelizmu a pevných väzieb.

Ak človek orgány ľudského tela nedokáže vedome kontrolovať, nedokáže ich riadiť na úrovni vedomých aktov rozumu, potom technické nástroje sú projektmi vedomých funkcií rozumu *par excellence*. P. A. Florenskij však nezabúda podotknúť, že podobne ako vedomé akty rozumu, sa na tvorbe technických nástrojov podieľajú aj podvedomé motivácie a celá pudová sféra ľudskej psychiky. „Vzorom výroby nástrojov sú telesné orgány, pretože i nástroje i orgány majú ten istý tvorivý počiatok, ktorým je inštinktívne a nevedomé telo. Teda existuje sféra ľudskej činnosti, ktorá prebieha primárne, oproti sekundárnemu uvedomenému procesu, pričom prvotný projekt telesných orgánov i projekt technických nástrojov sú na úrovni podvedomia totožné a majú spoločnú bázu, ktorou je ľudská duša“ (Florenskij 1992, 153). Florenskij chce poukázať na fakt, podľa

ktorého sa pri každom tvorivom procese zúčastňujú súčasne vedomie aj podvedomie človeka, rozum spolu s ľudskými inštinktmí. Vo vedomí utvárané a ďalej riadené technické vynálezy len rozširujú a intenzifikujú naše spojenie s okolitou prírodou, zatiaľ čo človek a všetky jeho orgány sú od počiatku kontinuálne spojenými procesmi, ktoré prebiehajú do značnej miery na nevedomej úrovni. Spojenie človeka s prírodou je však natolko organické, že je vždy človeku už akosi vopred známe. Vzťah človeka k jeho prirodzenému prostrediu nie je vzťahom k neznámemu. „Ani ľudská myseľ, ani cit, ani vzrušenie – nič z toho by neexistovalo, keby táto realita nebola prítomná v hĺbke nášho ducha. V skutočnosti je vždy prítomná pred ním ako jej bezprostredný obsah, ako modus spojenia ducha s realitou“ (Florenskij 1992, 172).

Uvedené filozofické názory sú vlastne gnozeologickými východiskami Florenského teórie symbolu. Symbol je, podľa Florenského, takou realitou, ktorá je príbuzná inej realite, a to z pozície prúdiacej energie. Symbol sa však od neho odlišnej realite podobá len niektorými vonkajšími prejavmi. „Symbol nie je symbolom podľa toho, či v sebe obsahuje, alebo neobsahuje ten ktorý špecifický znak, ale podľa toho, či sa nachádza v niektorej z realít energia odlišnej reality“ (Florenskij 1992, 173). Preto môžeme o symboloch vypovedať nielen na základe podobnosti dvoch realít, ale práve na základe intuitívneho predpokladu vnútornej jednoty energií, ktoré generovali a ďalej tvoria inak odlišné konkrétne veci. Florenskij argumentuje tvrdením, že človek je predsa len po celý život spojený so svojim okolím najrôznejšími druhmi energií, vďaka ktorým nadväzuje so svetom vzájomné vzťahy. Florenskij preto považuje za najadekvátnejšie také poznanie objektov, ktoré pracuje na základe poznania príbuznosti analogických či identických energií, ktoré spájajú človeka s predmetnými obsahmi prirodzeného sveta. P. A. Florenskij je presvedčený, že poznanie sveta nie je možné bez hlbinného poznania seba samého. „Symbolika nie je ľubovoľnou hrou. Symbolika sa človeku sprístupňuje prostredníctvom ducha v hĺbkach jeho podstaty, v centre životných síl, odkiaľ je k nej prístup. Základom symboliky nie je ľubovôľa, ale príroda utajená v podstate človeka (...) základy symbolického jazyka sú prítomné v podstate každého človeka“ (Florenskij 1992, 173).

Základom symboliky je samotná realita. Pre človeka je najvýznamnejšou vždy taká realita, ktorá vytvára príbuzenský vzťah medzi ním a svetom. Aj preto sú symbolické jazyky rôznych národov veľmi podobné. Hoci P. A. Florenskij súhlasí s názorom, podľa ktorého aktivácia symbolického jazyka by nebola celkom dobre možná bez pôsobenia vonkajších síl, naďalej trvá na tom, že „napriek tomu symbolický jazyk vyplýva vo svojej podstate z hĺbín osoby“ (Florenskij 1992, 174).

Tak, ako človek často nezmyselne vytvára nepotrebné veci, vytvára aj nadbytočné pojmy a zbytočné koncepcie; človek neznečisťuje len životné prostredie, ale aj jazyk a predstavy o svete. Florenskij je presvedčený, že vyviesť človeka z pseudodemiurgického omylu k pôvodnej realite, priviesť ho na cestu k sebe samému, ku skutočne uvedomelému životu, je schopný jedine symbolický jazyk, ktorý nie je možné vymyslieť, ale jedine objaviť. Len taký jazyk je médiom poznania skutočného zmyslu; jedine symbol má schopnosť otvoriť človeku prístup ku skutočnej realite. Florenskij v tomto kontexte píše o introspektívnej ceste nazerania symbolu, čo je možné len vtedy, „keď sa snažíme do hĺbky pochopiť symboly, keď objavujeme seba samých, ale len keď sa usilujeme vniknúť sami do seba, len vtedy objavujeme vo svojom vnútri symboly“ (Florenskij 1992, 175).

Symbolizujúca činnosť ducha je exemplárne prítomná počas spánku, keď je výrazne oslabená kontrola centier vedomia ľudskej mysle. Florenskij ju nachádza aj v imaginatívnej vizuálnej fantázii umelca, ktorá je taktiež schopná prekonávať odpor kontroly zo strany vedomej vôle, čím vlastne napomáha sprístupneniu nových významov mentálnej symboliky. Ale aj v exaktnej empirickej vede, a to napriek striktným požiadavkám metodologického myslenia, sa pri pokusoch vedeckého spoločenstva vyriešiť zložitý problém niekedy objaví tak šťastne zvolené pojmy, ktorých intenzia napomáha k prielomu do hĺbín inak analyticky deskribovanej reality. Florenskij zároveň dokladá, že práve špecifický a v mnohých kultúrach univerzálne prítomný charakter náboženského

myslenia snáď najexemplárnejšie vykazuje tendencie symbolického vyjadrenia reality, ktoré sú žriedlom filozofického a špecificky dialogického myslenia (Vadíková 2011, 24).

P. A. Florenskij rozlišuje symboly podľa úrovne ich podobnosti. Za najvšeobecnejšie, univerzálne a kultúram najzrozumiteľnejšie, považuje náboženské symboly, ktoré sprevádzajú ľudstvo od jeho počiatkov. Historicky neskoršie formy prvých civilizácií pokladá Florenskij za kultúry v istom zmysle ambivalentné: hoci udržiavajú význam náboženskej skúsenosti v prežívaní prirodzeného sveta, zároveň však vytvárajú predpoklady pre násilné zavádzanie umelých foriem poznania, ktoré si kladú za cieľ dosiahnutie neprirodených cieľov. Florenskij považuje za zvlášť nebezpečnú takú formu civilizácie, ktorá cielene „nepestuje súcit so všetkým živým a lásku k životu, ale naopak sa orientuje len na pragmatické výhody, ktoré potláčajú a ohrozujú samotnú prírodu, ktorá následne nedokáže napomôcť imanentným prejavom kultúry. Taká civilizácia potom násilne vnucuje celej spoločnosti svoje pragmatické ciele“ (Florenskij 1992, 188).

Technokratická civilizácia a technické myslenie sa prirodzene usilujú stať sa nezávislými od akýchkoľvek prirodzených zdrojov, usilujú sa odtrhnúť od antropologicky fundovaného poznania, ktoré je ich vnútorným zdrojom, pričom tento násilný pohyb technokraticko-pragmatického myslenia nevyhnutne vedie ku kríze. Florenskij, podobne ako v tom čase aj Berďajev, je presvedčený, že jedine antropologické myslenie, personalistické myslenie, v ktorého strede vždy stojí jedinečná hodnota osoby môže byť adekvátnou odpoveďou utilitarne zameraného prístupu k životu (Pružinec 2017, 134-135).

Florenskij sa odvoláva na renesančnú predstavu mikrokozmickeho človeka, ktorý je bytostne spojený s prostredím makrokozmu, a to prostredníctvom množstva energií a teurgických/telurických prúdení. Skutočne pravdivé poznanie sveta je podmienené objavením a poznaním týchto energetických väzieb. P. A. Florenskij sa domnieva, že človek nakoniec nemôže poznať nič z toho, čo by už v ňom nebolo prítomné aspoň v zárodku: „nie je možné si niečo plne privlastniť, ak je mi to vo svojej prirodzenosti cudzie. Privlastniť si niečo znamená urobiť podobným aj to, čo spočiatku nebolo podobným, teda to, čo sa nám nepodobalo a čo ani nebolo poznané, t. j. čo pre nás de facto jednoducho neexistuje“ (Florenskij 1992, 184-185).

Symbolické myslenie pracuje na základe princípu príbuznosti: z rezervoáru poznatkov vyberá to, čo je osobe bytostne najbližšie, čo je pre jej duchovný život najvýznamnejšie a najdôležitejšie. A najdôležitejším je vždy poznanie duchovnej Pravdy, ktorá je súčasne základom vyššej reality, existenciálne nevyhnutným fundamentom života každej osoby. Každý človek sa poznaním Pravdy otvára v hĺbke svojej osoby tomu, čo ho viaže k životu, čo ho púta s vyššou realitou a čo mu umožňuje naplniť ľudský život zmyslom. Florenskij, predstaviteľ scientistického skepticizmu, je presvedčený, že všetky vedecké teórie v zásade vždy prechádzajú procesom falzifikačných zmien a revolúcií, ale túžba človeka je nasmerovaná opačne: tenduje k úsiliu spojiť život s niečím absolútnym a večným. Filozofická antropológia, ako disciplína zaoberajúca sa poznaním človeka a jeho prirodzeného sveta, nemôže byť aj naďalej založená na parciálnych a nestabilných pravdách exaktných vied. Pravdy – pojmy prírodných vied stavajú na striktnom empirickom základe, pričom sa podľa Florenského menia „s každým závanom vetra a v našej dobe zvlášť rýchlo. Takéto pojmy by boli veľmi chatrným základom každej filozofickej antropológie. Neporovnateľne spoľahlivejšie sú v tomto zmysle napríklad základné pojmy lyriky a ešte viac neotrasiteľné sú stabilné symboly náboženstva“ (Florenskij 1992, 190).

Ludské poznanie, ktoré má schopnosť byť životodárnym zdrojom organizmu, ktoré môže byť základnou oporou či fundamentom osoby, je poznaním symbolickým a to práve preto, lebo skutočné poznanie sveta je vždy antropomorfické. Znamená to, že také poznanie zostáva človeku neprístupné a uzamknuté, pokiaľ je odtrhnuté od nazerania hlbín ľudskej podstaty. Florenskij je v zásade presvedčený, že len „bezprostredná skúsenosť osoby so svetom mi poskytuje jedinečnú príležitosť pochopiť permanentne prítomnú možnosť empirickej totalizácie sveta, jeho

teleologické usporiadanie podobné usporiadaniu a organizácii môjho tela. Všetky pojmy, ktoré vypovedajú o svete, všetky abstraktné schémy, ktoré popisujú procesy prebiehajúce v prírode na základe kvantifikácie a numeriky (...) sú rozhodne antropomorfické, t. j. v konečnom dôsledku zobrazujú usporiadanie človeka, jeho vonkajšie i vnútorné procesy, ktoré zároveň symbolizujú aj vnútorné usporiadanie a vnútorné pohyby ľudského ducha“ (Florenskij 1992, 187). Avšak to, čo skutočne naplňa ľudský život zmyslom, tým, čo je pre človeka ontotvorné, je u Florenského vždy Pravda, náboženská či duchovná Pravda. Ako správne poukazuje na antropologicko-religióznou charakter ruskej filozofie strieborného veku Jaromír Feber (2017, 95-96): vzhľadom na to, že táto duchovná Pravda má schopnosť vyjadriť aj najhlbšie väzby človeka s vyššou, transcendentnou realitou, je aj ona nevyhnutne antropologická. Inak povedané, kresťanská náuka o Bohu-Trojici je náukou bytostne antropologickou. A inou ani nemôže byť.

Podnetné úvahy o význame realistického symbolizmu nachádzame vo Florenského umenovedných prácach, najexemplárnejšie však v texte *Obrátená perspektíva*. Florenskij, na základe analýzy rôznych foriem naturalizmu v umení, ukazuje, že každý pokus o uplatnenie pocitu ilúzie v umeleckej tvorbe nevyhnutne zlyháva a v konečnom dôsledku vždy narúša kontakt človeka s podstatou reality. Tvorivá imaginácia, ktorá si kladie za cieľ fiktívne zobrazenie reality, zbavuje umeleckú invenciu schopnosti plniť svoje základné poslanie – uvádzať divákov/čitateľov do duchovného kontaktu s realitou a následne tento krehký duchovný kontakt rozvíjať a upevňovať. Podľa Florenského totiž podstata zobrazenia predmetu nezáleží na kvalite samotného zobrazenia, pretože „predmet nie je kópiou veci, nevytvára dvojníka na periférii sveta, ale vždy poukazuje na samotný originál, poukazuje na spôsob symbolu. Naturalizmus, ako vonkajšia pravdivosť, ako verné napodobnenie skutočnosti, a teda ako proces výroby zdvojenia vecí ani nie je potrebný a v zásade ani nie je možný“ (Florenskij 1996, 47).

Florenskij, vo svojej takmer platónskej vízii umenia, argumentuje názorom, podľa ktorého sa na podporu naturalistických iniciatív v maliarstve zvyčajne odvoláva na teóriu perspektívy. Technické zvládnutie perspektívy je častým kritériom hodnotenia kvality obrazu. Florenskij nechce súhlasiť s tvrdením, podľa ktorého by snád v oblasti maliarskeho naturalizmu nevznikli skvostné artefakty, no ich originalita nespočíva v striktnom rešpektovaní pravidiel zobrazovania perspektívy. Podľa Florenského je každé zobrazenie primárne „vždy symbolom. Každé zobrazenie zároveň je i nie je perspektívne. Umelecké stvárnenia reality sa navzájom nelíšia tým, že jedny sú symbolické a iné zasa naturalistické, ale práve tým, že sú symbolmi odlišných dimenzií reality, zobrazením rozdielnych pohľadov na vec, rozdielnych spôsobov prežívania sveta a rozličných úrovni syntetickosti. Rozdielne spôsoby zobrazenia reality nie sú vzájomne odlišné na úrovni realistického zobrazenia, t. j. tým, ako sa zobrazovaný objekt odlišuje od svojho zobrazenia, ale ich odlišnosť je primárne založená na symbolickej úrovni“ (Florenskij 1996, 47).

Florenskij v tejto súvislosti poukazuje na fakt, že aj najdôslednejší zástancovia teórie perspektívy nakoniec vždy porušujú jej zásadné požiadavky, a to vtedy, keď začínajú pociťovať potrebu riešiť reálne problémy umenia. Podľa Florenského každý skutočný umelec je ochotný porušiť pravidlá v záujme zobrazenia duchovnej perspektívy, teda nielen perspektívy realistickej a nutne iluzórnej, pričom je vedený zámerom umeleckého pôsobenia na duchovnú premenu diváka. „Úlohou výtvarného umenia nie je zdvojovať skutočnosť, ale poskytovať hlbšie chápanie jej architektoniky, materiálu a nakoniec aj zmyslu. To môže umelec dosiahnuť v živom kontakte s realitou, precítením a empatiou. Dekoratívne umenie sa pokúša nahrádzať realitu jej zobrazením. Je to však vždy zdanlivá realita, ktorej zobrazenie chce byť doslovné, a teda asymbolické. Dekorácia je klamom, i keď klamom pekným. Skutočné maliarstvo však stojí pred výzvou byť pravdou života, čo je možné len pomocou vyjadrenia symbolu“ (Florenskij 1996, 17).

Z kunsthistorického hľadiska je nesporne zaujímavý Florenského postreh, že teória perspektívy významne vplývala na umenie práve v obdobiach náboženského úpadku, teda vtedy, keď sa

pretrhali väzby človeka s duchovnou realitou. Iluzionizmus v umení súvisí s nárastom sekularizácie. Podľa Florenského sa umenie a celá kultúra stále viac orientujú na človeka-pozorovateľa, ktorý, pozbavený duchovného spojenia s realitou, uprednostňuje prázdne pozorovanie javov a prijíma rolu pasívneho pozorovateľa. Svet je mu ľahostajný a všetky otázky vyriešené, akoby existoval v naprojektovanej sieti perspektívnych liniek a vedeckých schém. Myšlienka o tom, že sekularizácia je fenoménom súčasnosti dokladá aj Florenského názor na minulosť: „Stredoveký človek vie, pre zachovanie jeho existencie musí žiť v realite a musí ju rešpektovať. Stredoveký človek je realista, ktorý stojí pevne na zemi, ktorý je pevne zakotvený v realite dňa, ak ho porovnáme s moderným človekom, ktorý rešpektuje len svoje túžby a plány, ktorý presadzuje svoje prania a vízie“ (Florenskij 1996, 26). Ak je totiž človek pevne zakorenený v realite a ak ešte nepretrhal mnohovrstevné väzby s realitou, potom je schopný vnímať svet vecí a slov ako svet symbolov, t. j. je schopný vidieť viac, než sa mu bezprostredne dáva, je schopný rozumieť hlbšie než doslovne. Avšak vtedy, keď človek stratil živú väzbu s realitou, s jej duchovnou hĺbkou, v dôsledku čoho sa stal „neosobným bytím“, až vtedy sa uspokojuje s akceptovaním fikcie, ilúzie reality. Až vtedy sa odvoláva na formálnu pravdepodobnosť a konzistentnosť inak na zmysle neparticipujúcich partiálnych faktov a informácií. Perspektívnosť podľa Florenského vyplýva zo subjektivistického pohľadu na svet. „Perspektívnosť je spôsobom vyjadrenia meonizmu a impersonalizmu“ (Florenskij 1990, 344), pričom *meonizmus* je vlastne alternatívnym označením nihilizmu. Podľa Florenského je podstatou meonizmu apersonalistické chápanie človeka, ktoré ďalej korešponduje s asymbolickým vnímaním sveta. Depersonalizácia, odosobnenie a strata symbolického vzťahovania sa na svet, ľudí a Boha, tvorí jednu totalitu, totalitu sekularizovanej kultúry, totalitu onomoklastického vzťahovania sa na realitu. U Florenského sú teda personalizmus a symbolizmus vzájomne organicky prepojené a navzájom podmienené, pričom existencia jedného nie je mysliteľná bez existencie druhého (Rusnák 2017, 98-99).

Podľa Florenského však k ohrozeniu osoby nedochádza len vplyvom asymbolicky fundovanej sekularizovanej kultúry, ale aj z dôvodu duchovnej vlačnosti, apatie a ľahostajnosti človeka. Jedným z aspektov krízy súčasnej kultúry je vysoko rozvinutá špecializácia vied a disciplín, pri ktorej absencuje nárok hľadania zmyslu, hľadania pôvodnej jednoty ľudského poznania a múdrosti. Florenskij je presvedčený, že na patologickú spoločnosť môže terapeuticky pôsobiť práve symbolické myslenie a kultúra. Veď Florenskij, podobne ako u nás napríklad Ludovít Štúr, neustále zdôrazňuje, že práve symboly sú takými živými orgánmi, ktoré majú schopnosť zjednotiť roztrieštenú kultúru, a tak ju uzdraviť (Hamada 2011, 19).

Symbol je novým kontaktom s realitou. Je orgánom, prostredníctvom ktorého sa človeku sprístupňujú iné dimenzie skutočnosti. Skrze symboly sa uskutočňuje dotyk s realitou, akési pôvodné nahmatávanie Pravdy. „Symboly neustále vytvárajú mnohotvárne vzťahy k životu. Symboly sú vo svojej podstate univerzálne, lebo – hoci majú svoj pôvod v človeku – objektívne existujú ako prostriedky porozumenia prístupné celému ľudstvu. Ich univerzalita zároveň poukazuje na prítomnosť zárodka večnosti v ľudskej existencii“ (Florenskij 1990, 347). Objaviť prvok večnosti v časnej existencii znamená nájsť spojenie s Pravdou. Preto je človek schopný len cez symbolické poznanie nazerať na Pravdu a následne čerpať z tohto životodárneho kontaktu, ktorý dáva existencii zmysel.

Symbol je teda najvlastnejším dotykcom s tým, čo stojí pôvodne akoby mimo nášho racionálneho vedomia, pričom zabezpečuje kontakt so živou skutočnosťou. Tak špecifický kontakt si však bude vyžadovať odvahu vystúpiť z obmedzení ľudskej subjektivity, vykročiť na cestu aktívneho a uvedomelého prehĺbenia interpersonálnych vzťahov. V tom je jadro Florenského personalizmu a v tom vidí Florenskij nádej pre kultúru a spoločnosť nielen svojej doby.

REFERENCES

Primary sources

- Beliy, Andrej.* 1994. Символизм как мировоззрение [Symbolism as aesthetic]. Moscow.
Florenski, Pavol A. 1992. Детям моим [My children]. Moscow.
Florenski, Pavol A. 1990. У водоразделов мысли II [On Watershed of Mind II]. Moscow.
Florenski, Pavol A. 1992. У водоразделов мысли III [On Watershed of Mind III]. Moscow.
Florenski, Pavol A. 1996. Избранные труды по искусству [Selected papers from Art]. Moscow.
Choružiy, Sergej S. 1994. После переыва [After this]. Sankt-Petersburg.
Ivanov, Viacheslav I. 1998. Лик и личины России [Mask and unmask of Russia]. Moscow.

Secondary sources

- Feber, Jaromír.* 2017. Reflexe člověka v ruské filozofii. In Feber, Jaromír – Rusnák, Peter (eds.). Reflexia človeka v slovanskom filozofickom prostredí. Trnava, 95-106.
Hamada, Milan. 2011. Slovanstvo a svet budúcnosti v kontexte romantického slavianofilstva a mesianizmu. In Hrehová, Helena – Rusnák, Peter (eds.). Fenomén krásy v reflexii súčasného slovanského myslenia. Trnava, 19-26.
Obolevitch, Teresa. 2014. La Philosophie Religieuse Russe. Paris.
Pašteková, Soňa. 2012. „Strieborný vek“ ruskej literatúry. Pojmy a interpretácie. In World Literature Studies 4/1, s. 81-88.
Pružinec, Tomáš. 2017. Človek a technika. Náčrt problematiky na pozadí myšlienok Nikolaja Alexandroviča Berďajeva. In Feber, Jaromír – Rusnák, Peter (eds.). Reflexia človeka v slovanskom filozofickom prostredí. Trnava, 134-144.
Rusnák, Peter. 2015. The Significance of Religion in Heidegger's Thinking and the Cult in Florensky's. In Rojek, Pawel – Obolevitch, Teresa (eds.). Faith and Reason in Russian Thought. Kraków, 161-172.
Rusnák, Peter. 2016. Noetický symbolizmus a konkrétna metafyzika ako výzvy pre súčasné ruské myslenie. In Hrehová, Helena – Feber, Jaromír – Rusnák, Peter (eds.). Sociálno-etické motívy v súčasnej ruskej filozofii. Trnava, 194-151.
Rusnák, Peter. 2017. Selected Themes between West European Philosophical Thinking and P. A. Florensky. In Space and Time 27/1, 96-105.
Vadíková, Katarína. 2011. Problematika svedomia v kontexte dialogického personalizmu. Trnava.

SUMMARY: SPECIFIC FEATURES OF FLORENSKI'S PERSONALISM (THE CONCEPT OF THE SYMBOL AS A UNIQUE RELATIONSHIP OF LANGUAGE AND PERSONAL BEING IN SLAVIC THOUGHT). The philosophy of Paul A. Florenski examines the definition of truth and, at the same time, it examines the thought of man and God. Florenski understands truth as an existential relationship that has a deeper meaning and which exists in a dialogue with a personal God. According to Florenski, technical thought is determined by the world of objects. The real knowledge, however, is not the knowledge of the material world and attempts at the absolutisation of the relative result in forgetting the Truth. Human being cannot be defined in terms of reasoning. Man can only be understood by means of intuition and revelation through symbol. The issue of the theory of understanding becomes an issue of the means of the interpretation of symbols. A symbol is a result of the mutual synergetic interplay of the energies of being. Symbolic understanding is ontological: a symbol is a matter

PETER RUSNÁK

of being. Replacing an ontological statement by pragmatic language suggests a functionalist understanding of man, which is simplistic and linked to the discourse of mass culture.

doc. PhDr. Peter Rusnák, PhD.
University of Trnava
Faculty of Arts and Philosophy
Institute of Ethics and Moral Philosophy
Hornopotočná 23
91843 Trnava
Slovakia
peter.rusnak@truni.sk